

Balassi és Rimay: az első magyar költőpáros

„Az irodalomtörténet szeret párokban gondolkozni. Goethe mellé mindig odagon-
doljuk Schillert és Dickens mellé Thackeray-t” – írja Szerb Antal *A világirodalom
történetében*. Folytassuk a sort: Shakespeare és Ben Jonson, Sophoklés és Euripidés,
Theokritos és Moschos, Homéros és Vergilius, Dosztojevszkij és Tolsztoj, Rimbaud
és Verlaine, Balzac és Flaubert. Vagy a magyar irodalomból: Zrínyi és Gyöngyösi,
Berzsenyi és Kazinczy, Arany és Petőfi, Jósika Miklós és Kemény Zsigmond, Jókai
és Mikszáth, Ady és Babits. Balassi Bálint és Rimay János méltó kezdetnek bizo-
nyult az imént felsoroltakhoz.

Ha vázolni akarjuk milyen kapcsolat rendezi párokba ezeket az alkotókat, talán a
legértékesebb támpontot éppen Schiller nyújtja nekünk, aki *A naiv és szentimentális
költészetéről* írott tanulmányában voltaképp Goethével veti össze önmagát. Naiv alkotó
az, aki mintegy a természet szócsöve, ahogy az ószövetségi próféták voltak az Istenéi.
Éppen ezért erőfeszítés nélkül öntudatlan örömmel és könnyedséggel ír. Semmi sem
sürgős, a művek nyugodtan érnek meg benne, mint a gyümölcs az ágon. Amit ír: saját
természetének kisugárzása, s így az írói munka nem annyira életenergiájának és idejé-
nek elvesztése, mint inkább gazdagítása. Az alkotás magasabbrendű életfunkció, az élet
szerves része. „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga” – mondta Ady.

Ezzel szemben szentimentális alkotó az, akinek semmi sem közvetlen és magá-
tól értetődő. Csak tudatosan és nehéz munka árán éri el célját – mert neki célja is
van –, precizitásig feszülő műgonddal ír, s így örökké a reflexió tükrében figyeli
magát elégedetlenül. Számára az alkotás valóban munka, amely időt és energiát,
tehát életet emészt. Amiért ilyen drága árat fizet, éppen az alkotás nyújt neki kár-
pótlást, az lesz élete értelmes helyettesítője. Az alkotó alárendelődik alkotásának s
örökké versenyt fut az idővel, hogy halála előtt még gyorsan learassa agya teljes
termését, ahogyan Keats mondja.

Hozzátehetjük ehhez, hogy e költőpárok a legtöbbször mester-tanítvány párok
is. Nemcsak Schiller figyelte Goethét, a géniuszt csodálva és féltékenyen, mint tö-
kéletesedni vágyó a tökéletesnek látottat, hanem Ben Jonson is Shakespeare-t,
Thackeray Dickenst, Vergilius Homérost, Verlaine Rombaud-t, Gyöngyösi Zrínyit,
Arany Petőfit, Mikszáth Jókait, Babits Adyt, és legelőször Rimay Balassit.

Ám az aranyszájú mester nem tanítja meg fogásait, hisz maga sem tudná kép-
letté formálni az öntudatlan felfedezéseket; ezért a tanítvány éber és szorgalmas
figyelemmel próbálja megtanulni és utánozni a „receptet”. Amikor ír, ugyanez a
reflexió vezeti, csak most önmaga iránt. De éppen mivel állandó tudatossággal,
filológus műgonddal komponál, azért lesz sokkal kimunkáltabb, művibb, mint
szabadon mozgó s ezért egyszerű szépségű mestere. Az ókorban így mondták: a
görög irodalom a physis, a természet műve, a görögön iskolázott római literatura
pedig a thesisé, vagyis a műveltségé.

Balassit már felfedezői, a XIX. század végi filológusok a népdalokhoz hasonlították.
Dicsérték őszinteségét, melegségét, egyszerűségét, tiszta báját és megállapították
róla, hogy igazi népköltő. Szokás lett ösztönös alkotónak tartani őt. Hisz még Szerb

Antal is azon verseit tartja a legjobbnak, amelyeken átüt az érzelem és a közvetlen élmény. Tehát az istenes verseit, szerelmes versei közül pedig olyanokat, mint a két bécsi virágszálról szóló. Szokás hangsúlyozni hányatott életét is; hogy milyen szerelmes természetű volt és hogy milyen vitéz katona – egyszóval, verseit úgy olvassák, mint egy izgalmas és szenvedélyes élet hú krónikáját.

Nos, ami Rimayt illeti... Idézzük talán Weöres Sándor véleményét ezügyben: „nyelvi hajlékonyságban felülmúlta mesterét, viszont szuggesztivitásban messze mögötte marad. Rimay lírája nem mutatós, pedig képei változatosak, fantáziája mozgékony; s a szavaknak a mondaton belüli pozicionális szerepét, éles vagy tompa elhelyezését, továbbá a nyugodt és nyugtalan szórendet úgy ismeri, mint később Arany János. Rímei élesek és kemények, gondosak, gyakran bökösen furcsák, pl. »Amphion, ón, szón, hón«. Csak mesterének eleven tüze hiányzik belőle, s ezt tán maga is érezte. Tudatos, műves poéta; de mégsem annyira, hogy szakított volna a korában általános hosszadalmassággal, terjengősséggel, a moralizáló és történelmi témák agyonbeszélésével. Kivéve, mikor a mesterre emlékezés vagy a bűnbánat bensőségessé teszi: ilyenkor a sok beszéd meggyorsul és szárnyra lendül.”

„Azaz: jó, jó, de nem az igazi.” – ahogy Orbán Ottó is ugyanezzel az ítélettel szembesült. Rimay végzete mindig is az volt, hogy csak Balassi tanítványát látták benne. Pedig, ha jól meggondoljuk, a tanítvány szerepe a legnehezebb. Ha követi mesterét, epigonnak címkézik; ha nem, akkor számonkérlik rajta, miért nem viszi tovább az örökséget.

Tekintsünk végig még egyszer a költőpárosok listáján. Vajon valóban jogos-e csak a tananyag megtanulását ellenőrizni? Ha a buddhista filozófiának igaza van, senki sem tanulhatja meg mástól a megvilágosodást; azt mindenki egyedül, saját erejéből kell kiküzdenie. Ilyképpen talán inkább saját előítéleteink leképeződését kell látnunk abban, hogy egy szentimentális alkotó hajlandó tanítványi szerepbe ereszkedni. Az előbb azt mondtam, a naiv költő által maga a természet nyilatkoztatja ki magát, ahogy a próféták szájával szólt az Isten. Mi valóban szeretünk a költőben váteszt látni, és úgy hisszük, hogy aki irodalmi példaképeket is követ, az már megtagadta ezt a felsőbb hatalmaktól eredő ihletettséget.

Éppen Ady olyan végletekig menő tudatossággal alakította ki irodalmi image-át, amilyenre a hollywoodi színészek közt is kevés a példa. Az alakja köré dicsfényt festető legendák csak annak az elgondolásnak a termékei, hogy művészetét Verlaine mintájára életével kívánta hitelessé tenni. A vers valóban szolgálta, de hogy az lehessen, ahhoz előbb mégis az életét kellett alárendelnie. Csak az önmagából formált idol írt verset részegen; a valódi ember, akár csak Petőfi is, józan, tehát tudatos alkotó volt.

Ha egy elméletben rendellenességek keletkeznek, arra vall, hogy baj lehet az alapvető elgondolással. Revideáljuk hát, vagyis nézzük meg újra a kiinduló naiv-szentimentális ellentétpárt. Valójában nemcsak az irodalomtörténet szeret párokban gondolkozni. Maga az emberi logika olyan, hogy szereti, ha egyszerre csak egy fekete és egy fehér sakkbábu áll előtte az asztalon. Azt ugyanis könnyebb összehasonlítani. Egész gondolkodásmódunkat, világlátásunkat átszövi a manicheizmus, amely a teljes, végtelenül bonyolult világot bináris oppozíciókra akarja leegyszerűsíteni. Talán nem csörlátó biológiai redukcionizmus megemlíteni, hogy maga az emberi agy is két részből áll: a bal agyfélteke felelős az érzelmekért, a jobb pedig a tudatos gondolkodásért.

Hogy mi maradt mostanra tetszetős elgondolásunkból? Azt hiszem, leghelyesebb ezzel az elmélettel is úgy bánni, ahogy *A rózsá neve* Baskerville-i Vilmosa a logikával: előbb beléje bocsátkozik, utána meg kilép belőle. „Az elménk képzelgése szerint való rend olyasvalami, mint egy háló, mint egy létra, amit azért eszkábálunk, hogy valamit elérjünk. De utána el kell dobni azt a létrát, mert kiderült, hogy ha hasznunkra volt is, értelem híján való... A használható igazságok egytől egyig eldobni való eszközök csupán.”

Most hát megállapíthatjuk, hogy Balassi és Rimay ugyanegy cél felé törekedtek: az akkori Európa költészetének fősodrát, a neoplatonista-petrarkista szerelmi költészetet kívánták magyarra és Magyarországra átültetni és vele a klasszikus műveltséget, a kultúrát magát. Rimay jó tanítvány volt, tehát kiterjesztette és kötelezővé tette mestere rejtett elveit. Ha Balassi divatos reneszánsz verskompozíciót, fiktív önéletrajzot állított össze, akárcsak Petrarca *Daloskönyvében*, a titkos szabályszerűséget az olvasónak kell felfedeznie, Rimay a maga Balassi-kiadásában már egyértelmű és szigorúan világos háromszor hármassal rendszerré keményítette a szándékoltan töredékes kompozíciót.

Ha Balassi a szerelem ambivalens kínjait nemcsak a maga és Júlia civódásával, hanem Vénus és Cupidó metaforikus vitáival érzékeltette, Rimay a mestere halálára írt *Epicédiumban* a fél Olymposzt az esztergomi csataterre citálja, hogy döntsenek a két főhős sorsáról.

Ha Balassi tudatosan formálta fiktív önéletrajzát olyan nagyhatásúvá, hogy a későbbi korok a valós életére is ezt vetítették vissza – és innen a fékezhetetlenül szenvedélyes Balassi legendája –, Rimay még nyilvánvalóbbá teszi, hogy ő is az akkori Európa szellemi fősodrát fogja követni. Persze egy nemzedék alatt sokat változott a világ: a neoplatonista-petrarkista szerelmi költészet divatos volt ugyan, de most még divatosabb lett a Justus Lipsius-féle újsztoicizmus, amelynek az életvitelig hűséges hívéül szegődött Rimay János. És igazán nem rajta múlt, hogy ilyenképpen mégis el kellett szakadnia Balassi követésétől. Mert Justus Lipsius választása nemcsak annak a világnak hirtelen elkomorodását mutatja, hanem azt is, hogy mester és tanítvány teljesen ellentétes vérmérsékletű volt. Balassi vérmesebb, közvetlenebb alkat, Rimay csendesebb, elgondolkodóbb. Az egyiknek volt veleszületett természetes érzéke a szerelmi lírához, a másiknak nem. Figyeljük csak:

*Fejér ábrázatot mutat az teljes hold, fénlík mint tiszta eziüst,
Julia is fejér, kivel szép tej sem ér, sem gyolcs, kit nem fogott fiüst,
Ékes szóval tudós, mint az Merkúrios, kitül szivem fél mint iüst.*

(Hét fő csillag vagyon az égi forgáson...)

*Az Úrnak ő szava tűzben megfőtt eziüst,
Hétszer tisztított, kin rozsdá ki nem iüst,
Próbálásban penig meg nem fogta az fiüst,
Tiszta, szép és fejér, nem illette réziüst.*

(Tarts meg, Uram, engem...)

De ugyan ki mondhatná, hogy akár az egyik is kevésbé értékes, mint a másik?